

Дослідження 1996 року

М.А. Пелешишин

АРХЕОЛОГІЧНІ РОБОТИ У ВИННИКАХ

У липні 1896 р. Винниківський загін археологічної експедиції Львівського університету під керівництвом автора продовжив археологічні розкопки на горі Жупан у північно-західній околиці м. Винник. У розкопках брали участь студенти 1-го курсу історичного факультету.

Об'єктом дослідження було енеолітичне поселення з матеріалами двох культур: лійчастого посуду і трипільської. Про результати розкопок цього поселення в попередні роки є вже кілька публікацій¹. Цьогорічні розкопки проводили поблизу східного краю досить крутого схилу, безпосередньо біля розкопу 1995 р., де виявлена найбільша кількість матеріалів поселення. Досліджено 28 м² (рис.1).

Культурний шар поселення, як і на раніше дослідженій площі, залягав під шаром жовтого лесу в слабо гумусованому ґрунті на глибині 0,6 м на самому схилі і дещо глибше (0,8 м), ближче до центральної частини площадки. На дослідженій площі виявлено залишки двох жител культури лійчастого посуду.

Житло 1 (№7 - згідно з загальною нумерацією за усі роки розкопок представлено овальною ямою і черінем. Розміри ями становили 2,5 x 2 м, глибина - близько 0,25 м у матеріку (майже 1 м від сучасної поверхні). На дні в південно-західній частині ями виявлено ще одну невелику яму, розміри якої становили 1 x 0,8 м, глибина - 0,55 м нижче дна (1,3 м від сучасної поверхні).

Обидві ями були заповнені темною землею, в якій містилися грудки

¹ Пелешишин М.А. Поселення III тисячоліття до нашої ери на горі Жупан у Винниках // Наукові записки Львівського історичного музею. Львів, 1995. Вип.1. Частина I. С. 27-40; Його ж: Дослідження на горі Жупан у Винниках // Археологічні дослідження Львівського університету у 1995 р. Львів. Ред-вид. відділ ЛДУ, 1996. - С. 4-9.

глиняної обмазки з відбитками дерев'яних паликів, окремі уламки кераміки двох згаданих культур.

Біля південно-західного краю ями на глибині 0,8 м від сучасної поверхні знаходився великий округлий черінь, що являє собою міцно випалений материк. Діаметр його становив 1 м, товщина шару випаленої глини доходила до 0,2 м (рис.1: 3). Зверху випал мав цеглястий колір, який донизу поступово слабшав. Знахідок безпосередньо на ньому не було. Поруч лежав досить великий пісковиковий камінь дещо чотирикутної форми.

Від житла 2 (№8) зберігся масивний розвал штучно збудованого глиняного черіня і невелика яма під ним. Куски обмазки залягали на глибині 0,4 - 0,7 м. Розвал займав площу 1,5 x 0,9 м, але окремі куски були розкидані на більшій площі (рис.1: 1). Черінь на відміну від попереднього був споруджений на давній поверхні на спеціальній підставці з пруття і паликів, товщина яких досягала 5 см. Про це свідчать їх численні відбитки з одного, а інколи з обох боків. Черінь був масивний і мав по краю невисокі бортики, які не давали вугликам розсипатись. Виявлено кілька десятків невеликих кусків, які мали з одного боку відносно рівну поверхню.

Яма була майже округла діаметром близько 1 м, глибиною - 0,6 м від долівки. Стінки її з одного боку злегка розширені донизу. Її майже цілком заповнювали куски обмазки різних розмірів, а також уламки посуду. У такий спосіб яму можна було заповнити відразу, а не поступово. Усього ж у ямі виявлено уламки близько десяти посудин, проте жодної з них не збереглося в цілому вигляді.

Невелике скупчення кусків глиняної обмазки, ймовірно, також розвал аналогічного черіня було виявлено на межі розкопок 1995 року. Проте його не вдалося дослідити належним чином у зв'язку з наявністю розгалуженої кореневої системи.

Комплекс речових матеріалів 1996 р. складається в основному з уламків посуду (орієнтовно їх налічується близько 400). Крім того, є невелика кількість крем'яних, кам'яних предметів та окремі кістки

тварин.

У числі крем"яних знахідок (близько 20) є 10 знарядь, решта - це відщепки, які свідчать, що якусь частину знарядь виготовляли безпосередньо на місці, хоч доброякісного кременю поруч не було, сирівець у вигляді ядрищ чи грубих заготовок доставлявся з інших місць. У цілому переважав монотонно темний кремень, хоч траплялися окремі вироби з сірого кременю. З кількох кусків кременю видно, що з нього не вдавалося сколювати добрі довгі пластини; на деяких кусках зафіксовано сліди підправки граней.

Серед знарядь, які, ймовірно, були загублені на поселенні, виділяється добре збережена сокира з досить гострим скісним лезом. Лезова частина добре заціфрована, решта поверхні покрита заглибленнями від сколів. Довжина сокири - 9 см (рис. 2: 10).

На поселенні вперше знайдено кинджал, виготовлений на довгій грубій пластині. Його краї, а також досить виразно виділену рукоятку майстерно оброблено високою скісною ретушшю. Ближче до кінця лезової частини ретуш нанесено і з боку черевця пластини (рис. 2: 1).

Привертає увагу і кінець вістря-ножа, що мав заполіровану поверхню, але кремень побілів унаслідок перебування у вогні (рис. 2: 1). Є кілька переважно пошкоджених ножів на пластинах (рис. 2: 7,9) та відщепках (рис. 2: 5), а також три скребки (рис. 2: 3,4,6). Край одного з них внаслідок інтенсивного використання надто заполірований (рис. 2: 6). Виділяється скребок із скісною високою ретушшю (рис. 2: 3). Знайдено також кулястий крем"яний тягарець до спеціальної мисливської зброї. Діаметр його становив 5 см (рис. 3: 2).

На дослідженій площі знайдено кілька кам"яних виробів. Серед них - зернотерка з світлого крупнозернистого пісковика. Робоча поверхня її злегка зігнута від тертя. Біля житла 1 лежав невеликий чотирикутний камінь, який використовувався, ймовірно, як підставка чи стільчик. Поблизу печі житла 2 знайдено дрібний кусок гранітної коричневої шліфувальної плитки.

Знайдено також один товкач із скам"янілого дерева (рис. 3: 1).

Його довжина становить 14 см. Можливо, такі товкачі були в кожному житлі.

Остаточного ще немає відповіді на запитання, які з цих знарядь виготовлені в середовищі населення культури лійчастого посуду, а які - трипільцями. Можна припустити, що кинджал і деякі скребки, оброблені скісною ретушцю, є трипільського походження. Цей вид ретуші частіше застосовували трипільські майстри.

Виявлений на дослідженій площі посуд належить до двох культур - лійчастого посуду і трипільської.

Кераміка культури лійчастого посуду

Кераміка культури лійчастого посуду, як зазначалося, була знайдена в основному серед розвалу вогнища в житлі 2, а також у заповненнях під ним. Тут знайдено фрагменти десяти різних посудин. Це означає, що в заповненнях було скинуто незначну частину уламків пошкоджених посудин, решта залишилась на поверхні. Майже всі уламки належали рівним за виглядом горщикам, тому подаємо опис кожного з них.

1. Верхня частина горщика середніх розмірів - діаметр вінець 22 см. Горщик мав невисокий, відділений рівчиком від бочка лійчасті вінець, невеликі вигнуті під кутом вушка. Поверхня старанно залощена, коричнева з сивим відтінком. Привертає увагу гарно виконаний заглиблений орнамент у вигляді рядка ямок і вигзагу під ними, нанесеними під краєм вінець. Орнамент виконано тонким кінцем розколеної кістки і залежно від натиску ямки мають круглястий чи ромбічний вигляд. Кути вигзагу переважно не в'єднані (рис. 4:2). Вушка розчленовані знизу у вигляді двох відростків. У цілому це типовий для культури лійчастого посуду орнамент.

2. Верхня частина невеликого горщика, подібного до попереднього, але, ймовірно, більш стрункого і неорнаментованого. На стіні збереглося лише одне вухо без характерних відростків внизу. Діаметр вінець - 16 см (рис. 4:7). Поверхня посудини пролощена, сивого кольору з

характерними темними плямами, зсередини - світлокоричнева.

3. Фрагмент стінки з вухом ще одного подібного горщика.

4. Фрагмент високих лійчастих вінець невеликого горщика, діаметр вінець - 10 см, з характерним рівчиком під ними. Поверхня вигладжена, сивого кольору (рис. 4: 1).

5. Фрагмент стінки невеликого горщика з невисокими лійчастими вінцями (діаметр вінець - 13 см). Горщик, виготовлений з глини з великою кількістю домішок шамоту, мав грубі стінки (1,3 см), вигладжену поверхню сивого кольору.

6. Невеликий горщик з дуже розширеними опуклими в нижній частині стінками. Край тонкий, прямий, діаметр вінець - 6 см (рис. 4: 4).

7. Фрагмент стінки сильно опуклої амфори з колінчасто зігнутим вухом на рівні найбільшої випуклості стінки (рис. 4: 5).

8. Фрагмент стінки черпака з відбитою ручкою. Поверхня його сіра, дуже залощена (рис. 4: 6).

9. Певною несподіванкою є знахідка нижньої частини великої посудини, можливо, миски. За фактурою керамічної маси та обробкою поверхні вона не відрізняється від інших посудин культури лійчастого посуду. Привертає увагу наявність на дні посудини хрестовидного зображення у вигляді двох наліпних валиків, прикрашених поперечними овальними заглибленнями. Валики наліплювались уже після того як посудина була сформована, кінці валиків дещо заходять на стінки. Діаметр дна посудини становить близько 10 см, стінки збереглись на висоту 14 см, товщина стінок досягає 1,2 см (рис. 5).

Подібні рельєфні зображення на кераміці культури лійчастого посуду поки що не зафіксовані на західноукраїнських поселеннях цієї культури. Натомість мотив хреста, виконаний шнуровим і заглибленим орнаментом, зрідка трапляється на внутрішній поверхні дна пізньотрипільських мисок, знайдених у попередні роки на винниківському поселенні. Можна припустити, що сюжет хреста був запозичений від трипільців. Щодо його змісту, то це питання потребує дальшого вивчення.

10. Крім того, серед розвалу печі і в заповненні ями знайдено два фрагменти пізньотрипільської кераміки. Один з них являє собою частину вінчика горщика. Поверхня посудини жовтуватого кольору, простежується домішка шматочків шамоту. На шийці горщик прикрашений трьома горизонтальними рядами ямок круглої і підтрикутної форми (рис. 4: 8). Інша посудина представлена дрібним фрагментом опуклої стінки, на поверхні якої збереглася частина сюжету орнаменту у вигляді двох рядків скрученої грубої нитки (рис. 4: 7).

Пізньотрипільська кераміка

У 1996 році на досліджуваній площі часто натрапляли на фрагменти пізньотрипільської кераміки. На відміну від кераміки культури лійчастого посуду вона розкидана по різних місцях на поверхні.

Пізньотрипільський посуд, як прийнято, поділяється на дві групи. Першу групу становить так званий кухонний посуд, виготовлений з глини з невеликою домішкою дрібного піску, шамоту, поверхня його сірокоричневого кольору, старанно загладжена.

Колекція кухонного посуду представлена горщиком і мисками. Горщики невеликі, мають слабо опуклі у верхній частині стінки і плавно розхилені вінця. Діаметр вінчиків становить 18-20 см. Виявлені уламки належать приблизно 13-14 посудинам.

Привертає увагу той факт, що майже всі горщики орнаментовані по краю вінця скісними заглибленнями (рис. 6,7,8). На деяких горщиках один-два рядки орнаменту нанесено і на шийці (рис. 6: 4,6; рис. 7: 2,3). Ці заглиблення на різних посудинах мають свої особливості. Цікавим є фрагмент вінчика, під краєм якого нанесено рядок наскрізних маленьких отворів (рис. 6: 7). Треба зазначити, що в трипіллі практикувався такий прийом нанесення дірок під краєм вінця. Подібні посудини зрідка траплялися на волинських поселеннях у Хорові, Листвині, Голишеві.

Цікавий також фрагмент стінки горщика, на якій простежується горизонтальне потовщення - валик (рис. 6: 5). Для трипільської кераміки

такі потовщення не характерні. Горщик з таким потовщенням був колись знайдений на поселенні в Голишеві. В культурі лійчастого посуду основу вінець моделювали децю грубшою від стінок горщиків.

Характерно, що на жодному горщику не зафіксовано шнурового орнаменту. У попередні роки такі горщики з шнуровим орнаментом траплялися.

Вартий уваги невеликий фрагмент опуклої стінки посудини, пофарбованої у вишневий колір. На стінці приріплено річкоподібний широкий виступ, який повернуто догори (рис. 11: 2). Такі виступи характерні для пізньотрипільської кераміки, особливо часто вони бувають на невеликих амфорах, знайдених на поселенні в Голишеві. Річковидні виступи, можливо, мають зооморфний характер, імітуючи голову тварин.

Усі миски (їх близько 7) належать до одного типу - низьких великих посудин з широко розкиденими стінками і косо зрізаним до середини, децю грубшим від стінок краєм (рис. 9). Вони не вносять суттєвих доповнень у раніше виявлену на поселення колекцію мисок. Можна вважати, що вони були прикрашені заглибленим і шнуровим орнаментом. Одна з мисок орнаментована децю незвичними великими підтрикутними заглибленнями (рис. 9: 6).

З інших глиняних виробів, виготовлених з тієї ж глиняної маси, що і кухонний посуд, варто згадати дві пошкоджені покоришки. Одна з них мала конічну форму. Нижня частина її стінок децю потовщена і прикрашена по краю круглястими ямками. Діаметр становить 6,5 см (рис. 10: 1). Орнаментування покоришок у подібний спосіб поки що не зафіксовано на західноволинських і верхньодністовських поселеннях.

Інша покоришка представлена лише верхньою частиною у вигляді округлого виступу з горизонтальним отвором (рис. 10: 2). Аналогії також невідомі. Очевидно, що покоришки використовували для закривання вузькогорлих посудин, зокрема амфор.

Цікавий фрагмент надто випаленого глиняного виробу, можливо, схематичної фігурки жінки (рис. 11: 1). На шийці фігурки нанесено ряд горизонтальних заглиблених ліній, а біля них - групи ямок.

Друга група - посуд представлений фрагментами кількох амфор. Вони переважно яскраво-червоного кольору, їхні стінки мають характерний гострий злом. З визначальних уламків слід виділити частину стінки дуже опуклої амфори з вухом на рівні найбільшої випуклості (рис. 7: 5).

У житлі 2 культури лійчастого посуду знайдено кілька кісток великої рогатої худоби і, ймовірно, свині.

Отже, досліджена в 1996-р. невелика частина території енеолітичного поселення на горі Жупан у Винниках децю розширила джерельну базу про життя населення лійчастого посуду і трипільської культур у зоні їх безпосереднього спілкування.

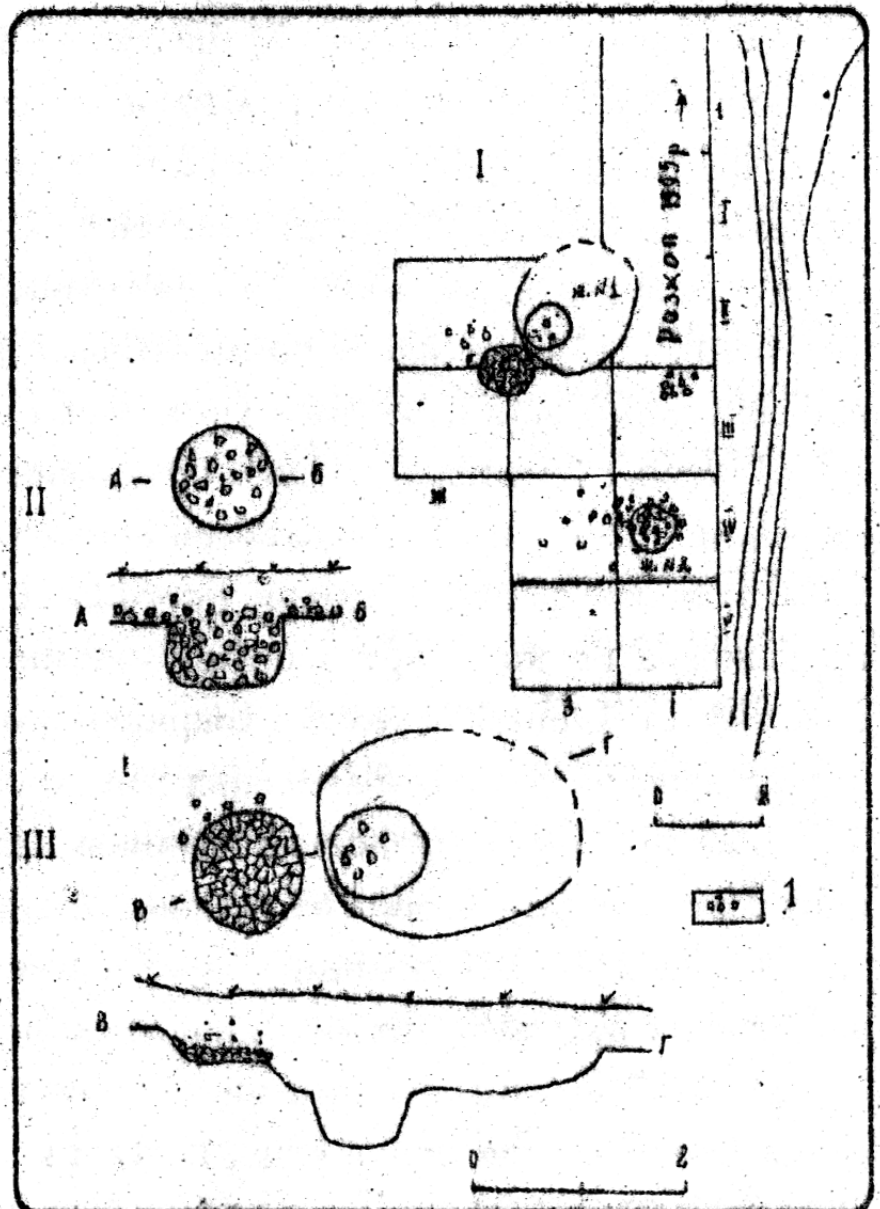

Рис.1. Винники, ур. Жупан:
I - план розкопу 1996 року;
II - план і розріз житла 2;
III - план і розріз житла 1;
1 - скупчення глинної обмазки.

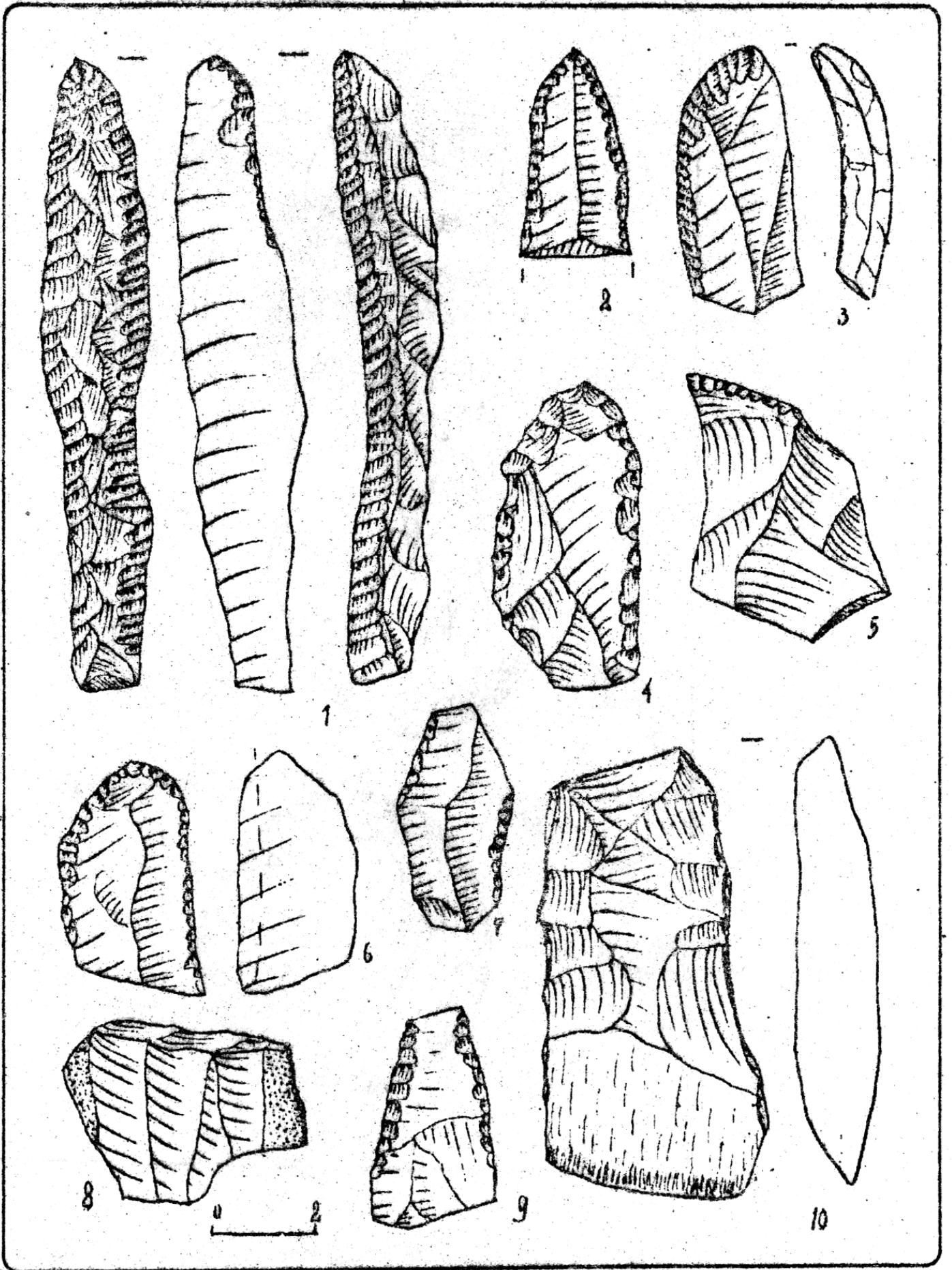

Рис. 2. Винники. Крем'яні вироби.

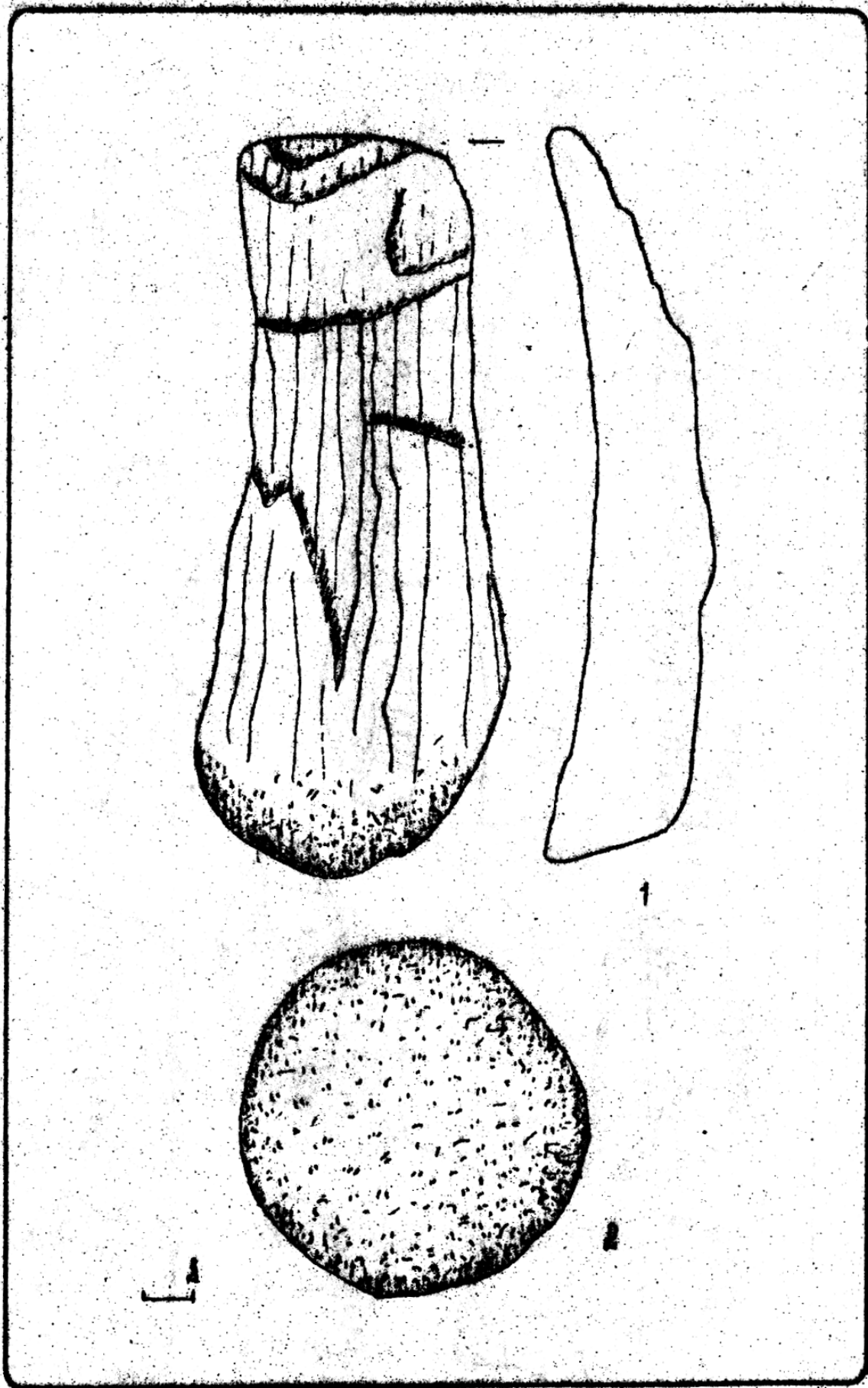

Рис. 3. Винники. Кам'яні (1) та крем'яні (2) вироби.

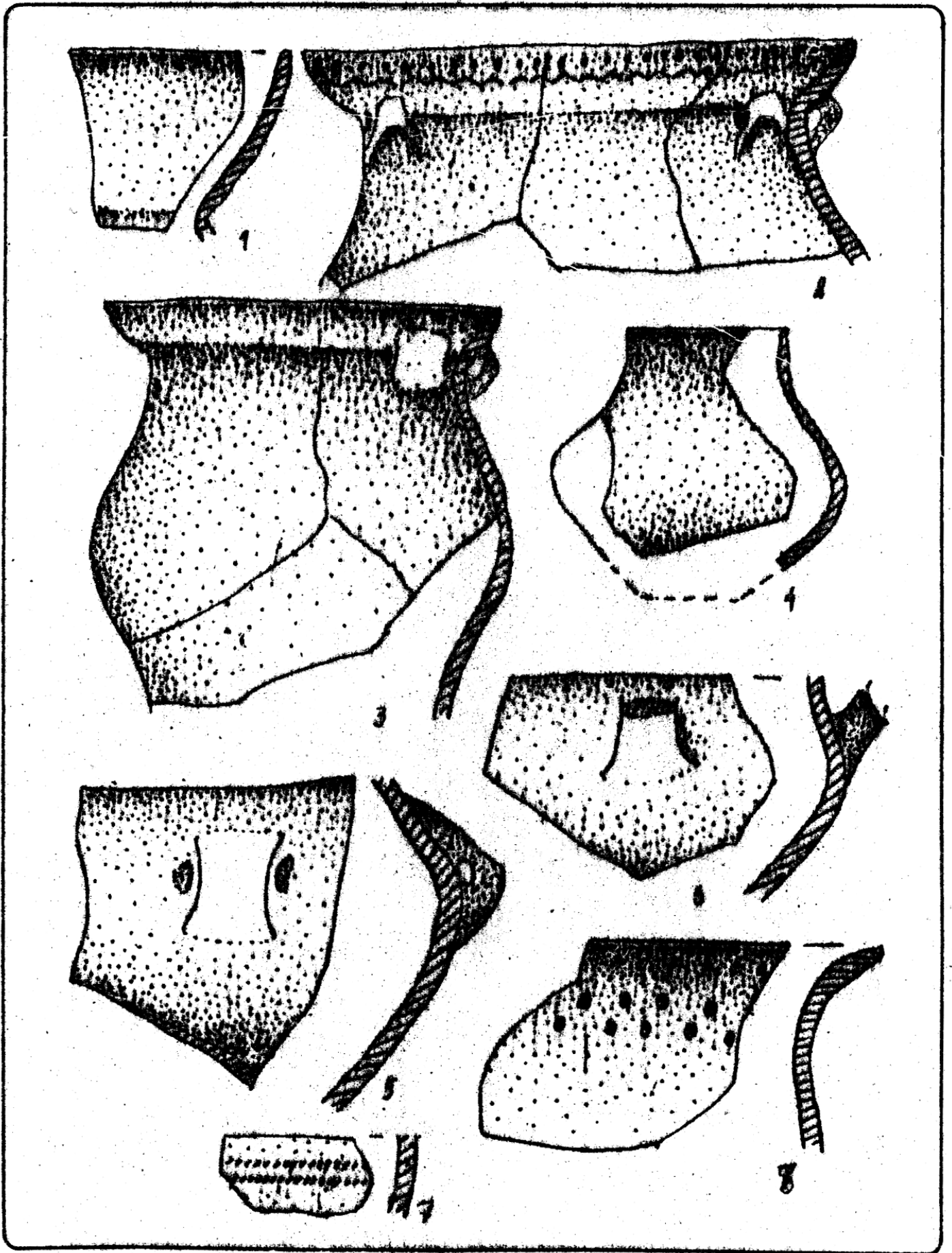

Рис. 4. Винники. Кераміка культури лійчастого посуду.

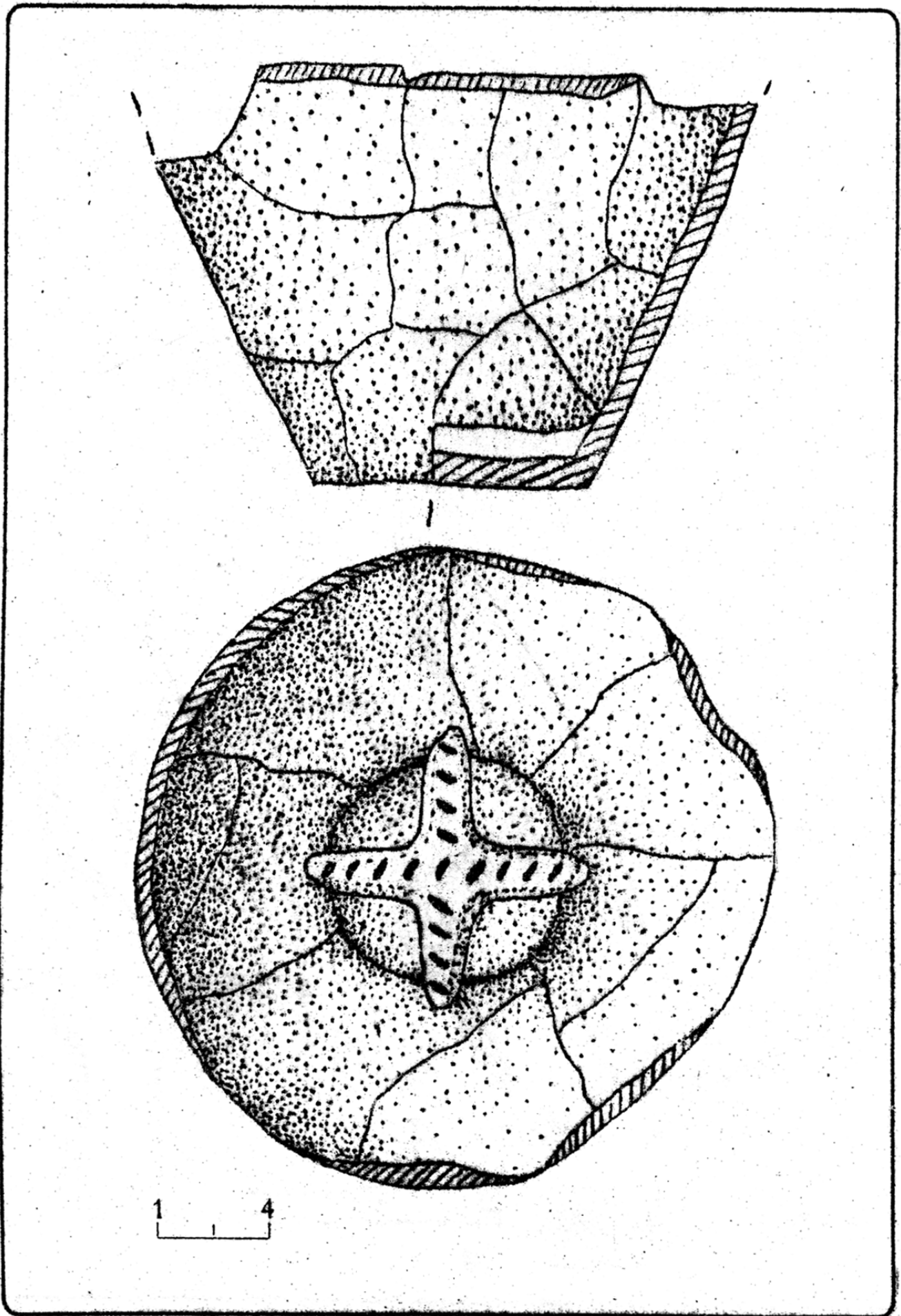

Рис. 5. Винники. Фрагмент посуды.

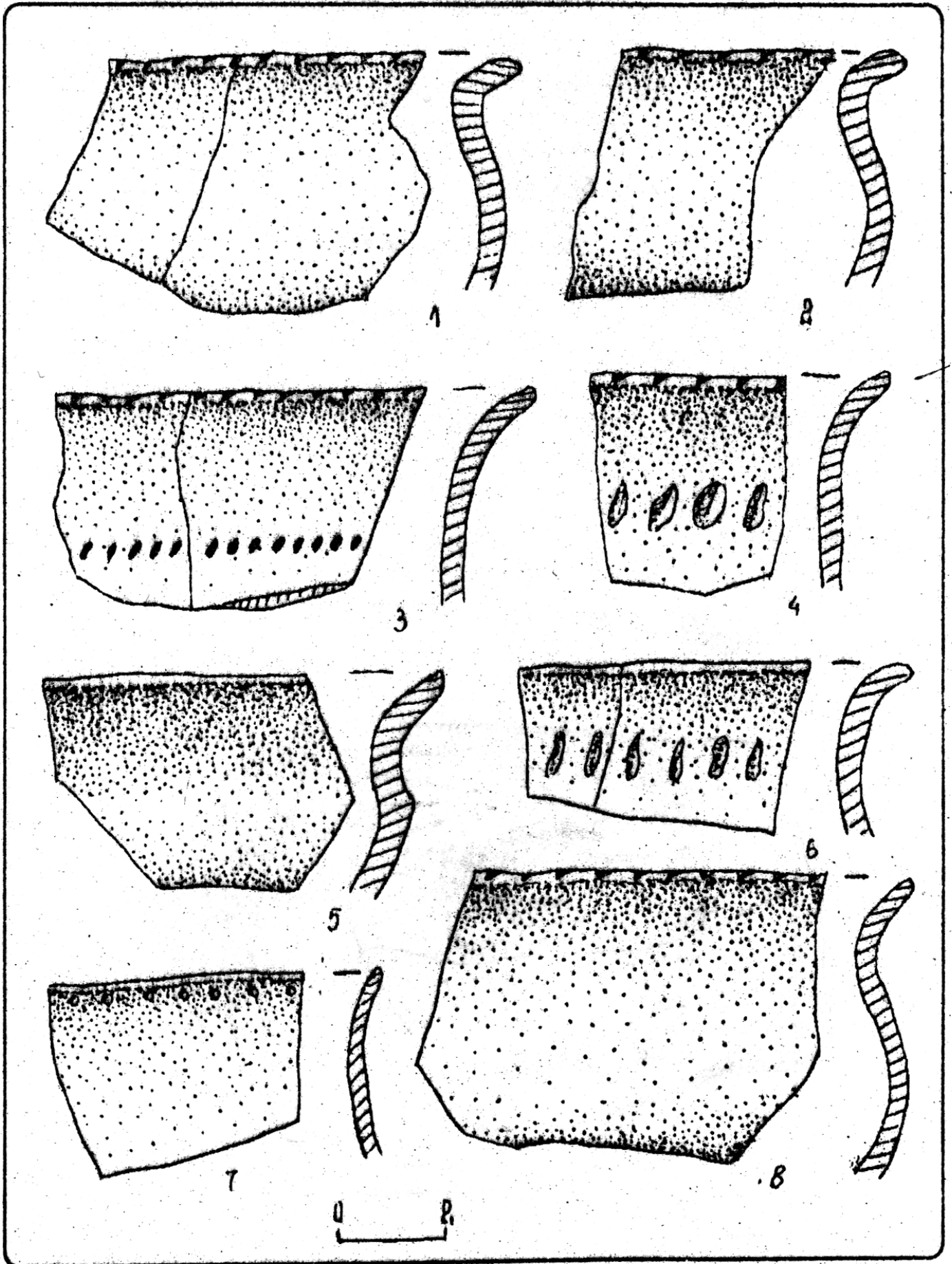

Рис. 6. Винники. Пізньотрипільський посуд.

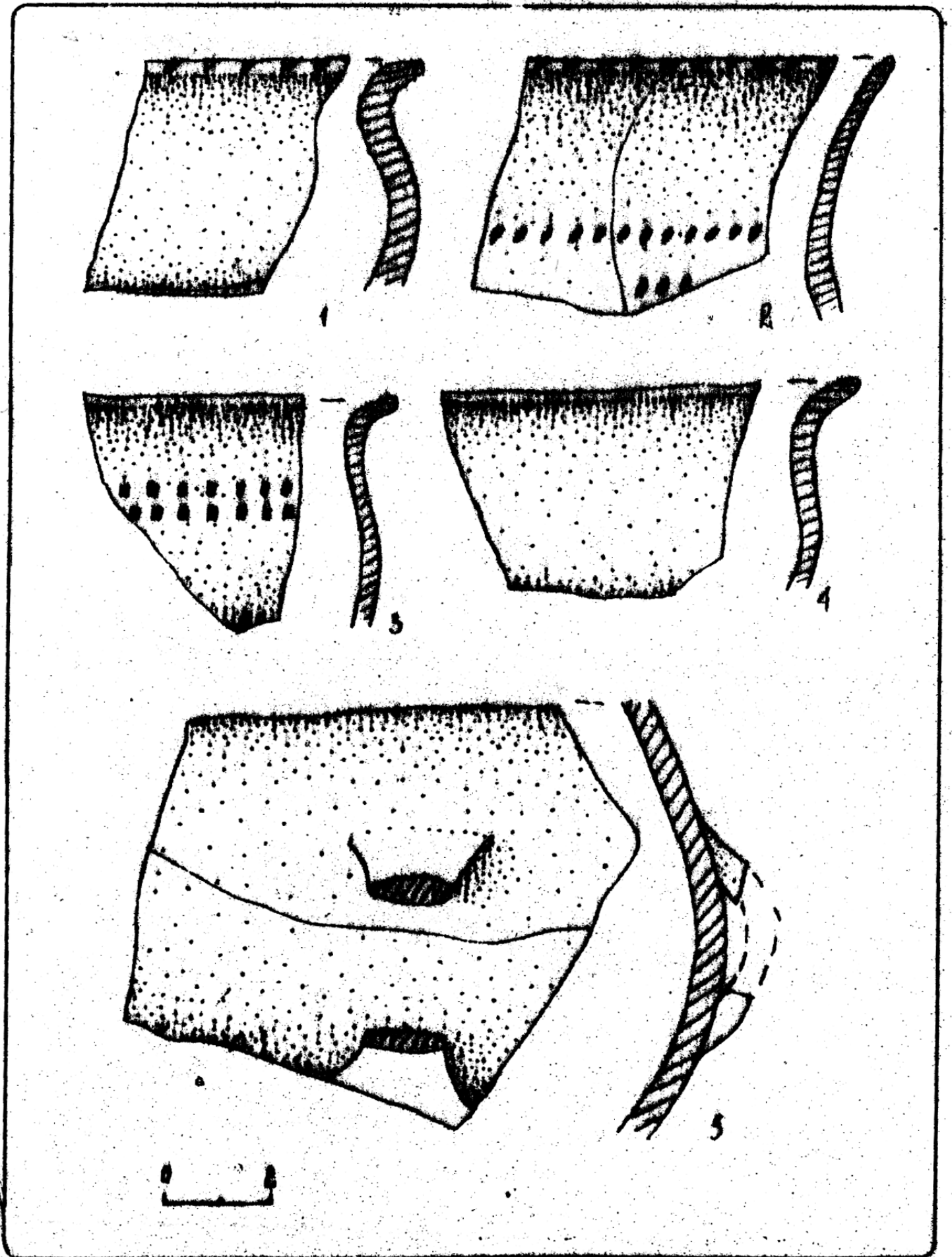

Рис. 7. Винники. Пізньотрипільський посуд.

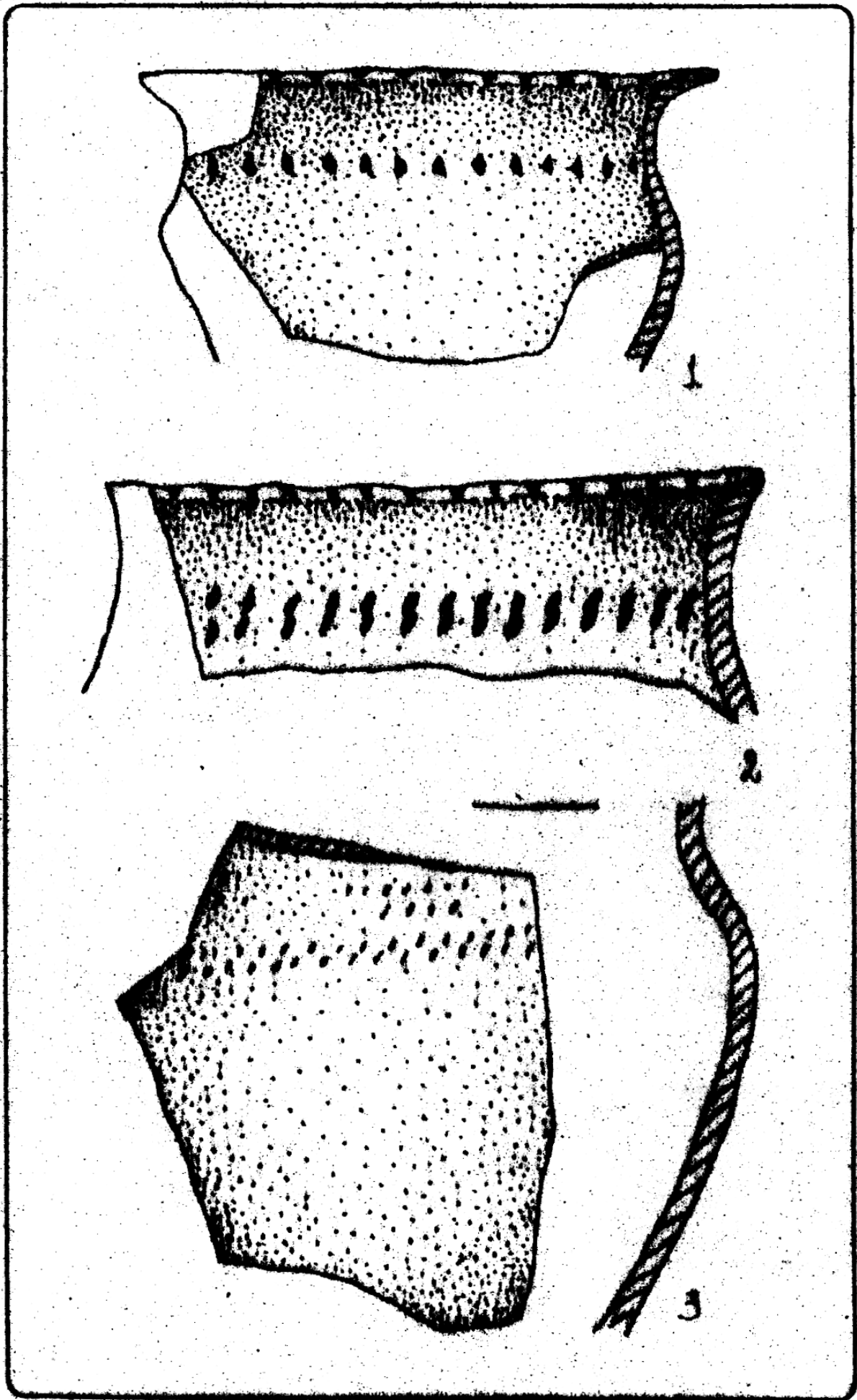

Рис. 8. Гіаньотритільський посуд.

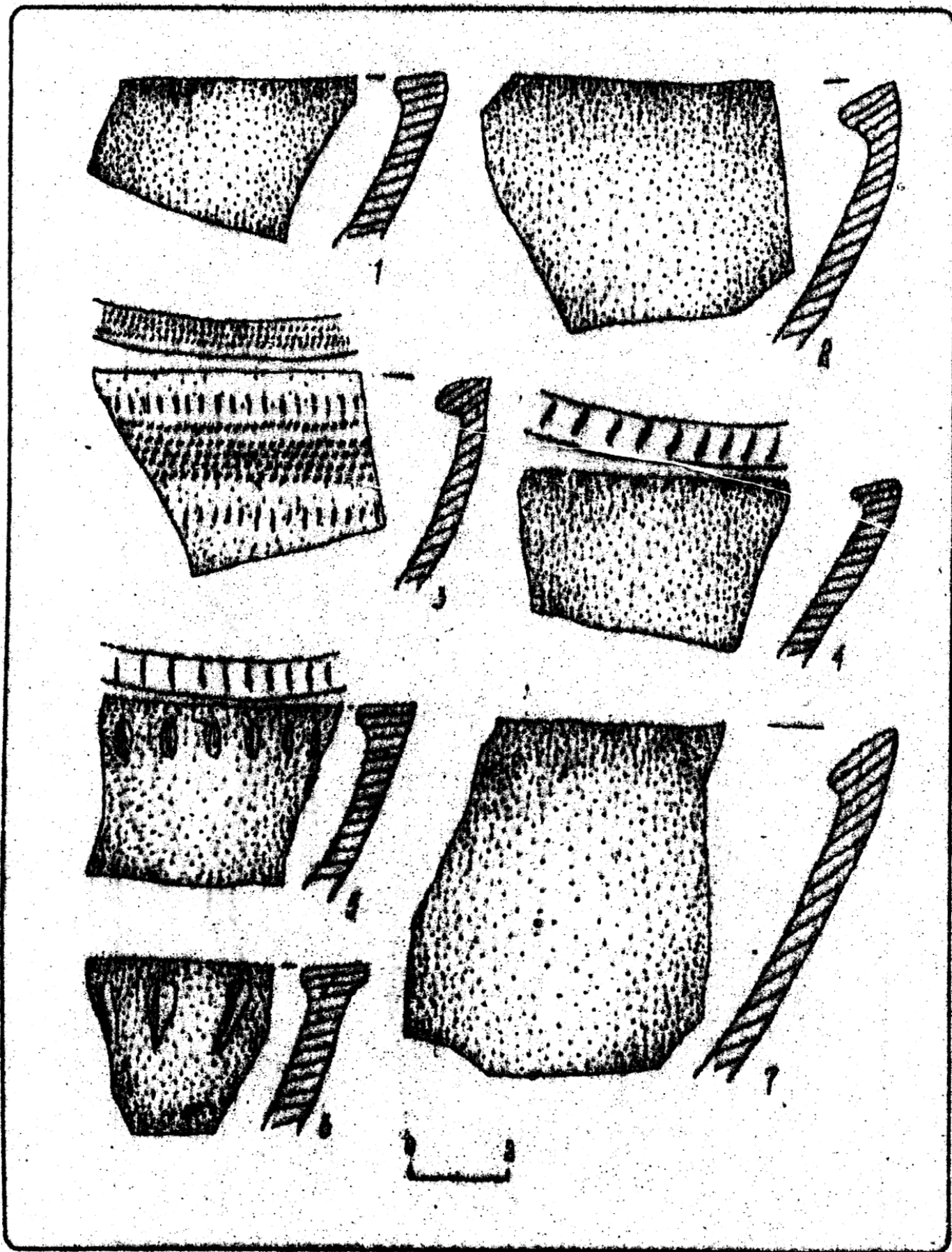

Рис. 9. Вощики. П'ятьотрипільський посуд.

Рис. 10. Винники.
Пізнєотрипільський
посуд.

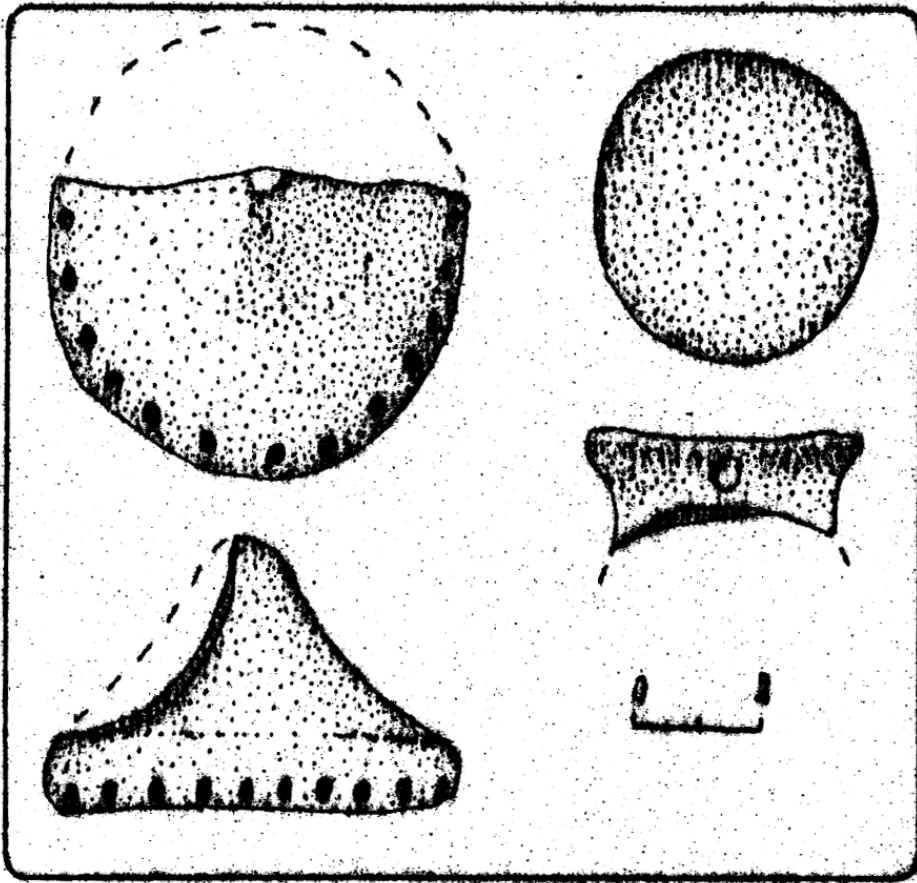

Рис. 11. Винники.
Пізнєотрипільські
вироби.

